

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.16>

Саврасов Микола Володимирович,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри загальної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0003-1434-903X

Міхесва Марина Леонідівна,

аспірант кафедри загальної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0001-6784-1857

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONAL AND PROFESSIONAL FUNCTIONING OF THE FORENSIC EXPERT

Дане дослідження присвячене проблемі структурно-функціональних характеристик особистісно-професійного функціонування судового експерта, що створює передумови для науково-психологічного аналізу подальшої динаміки особистісної самореалізації та професійної успішності фахівця судової експертизи, оптимізації процесів втілення соціально-професійного потенціалу.

Метою дослідження є теоретико-методологічний та емпіричний аналіз основних структурно-функціональних психологічних характеристик особистісно-професійного функціонування судового експерта, в якості методик психолого-діагностичної роботи використані методики діагностики смисложиттєвої орієнтації, діагностики рівня суб'єктивного контролю, діагностики готовності до ризику, діагностики професійної самосвідомості фахівця за допомогою вільного самоопису.

Встановлено, що особистісно-професійне функціонування судового експерта доречно розуміти як індивідуально детермінований та суспільно обумовлений, частково формально регламентований, усвідомлюваний та вмотивований, багаторівневий та структурований процес професійного та соціального зростання, основним результатом якого виступає особистісна ідентичність та висока професійна успішність, формування належного підґрунтя професійної самореалізації та особистісної самоактуалізації фахівця в галузі судової експертизи. Доведено, що достатньо важливим механізмом особистісно-професійного функціонування судового експерта є зростання рівня його вираженості не лише на кількісному рівні, але й на рівні якісного переструктурування сукупності основних показників особистісно-професійного функціонування судового експерта. Вдалося встановити, що особистісно-професійне функціонування судового експерта являє собою доволі розвинене, багатогранне та складне психологічне утворення (задіяна значна кількість компонент, що належать до різних сфер психіки людини) із домінування факторів смисложиттєвих орієнтацій, суб'єктивного контролю та професійної самосвідомості.

Ключові слова: *судовий експерт, особистість, професійне функціонування, структура, компонент, показник, особливість.*

This study is devoted to the problem of structural and functional characteristics of the personal and professional functioning of a forensic expert, which creates the prerequisites for a scientific and psychological analysis of further dynamics of personal self-realization and professional success of a forensic expert, optimization of the processes of realization of social and professional potential.

The purpose of the research is the theoretical-methodological and empirical analysis of the main structural-functional psychological characteristics of the personal and professional functioning of the forensic expert, as methods psychological diagnostic work used methods of diagnosis of meaningful life orientation, diagnosis of the level of subjective control, diagnosis of readiness for risk, diagnosis of professional self-awareness of a specialist with the help of free self-description.

It was established that the personal and professional functioning of a forensic expert should be understood as an individually determined and socially determined, partly formally regulated, conscious and motivated, multi-level and structured process of

professional and social growth, the main result of which is personal identity and high professional success, the formation of an appropriate foundation for professional self-realization and personal self-actualization of a specialist in the field of forensic examination. It has been proven that a sufficiently important mechanism of the personal and professional functioning of a forensic expert is the growth of its expression not only at the quantitative level, but also at the level of qualitative restructuring of the set of basic indicators of the personal and professional functioning of a forensic expert. It was established that the personal and professional functioning of a forensic expert is a rather developed, multifaceted and complex psychological formation (a significant number of components belonging to different spheres of the human psyche are involved) with the dominance of the factors of meaningful orientations, subjective control and professional self-awareness.

Key words: *forensic expert, personality, professional functioning, structure, component, indicator, feature.*

Актуальність дослідження. З'ясування питання про структуру та компоненти особистісно-професійного становлення фахівця в процесі професійного функціонування, особливо у сфері його професійної діяльності в потенційно особливих умовах, завжди посідала вадливе місце у галузі наукових пошуків психологів та дослідників зі споріднених галузей (педагогіка, соціологія, культурологія, юриспруденція тощо). В той же час, судово-експертна діяльність як специфічна сучасна галузь професійної юридичної діяльності, чітко регламентована нормативно-методичним документи чином, переважно у контексті обов'язків та прав судового експерта, структури та логіки експертного дослідження, проте, на нашу думку, дещо недостатня увага на науково-психологічному рівні приділена динаміці та структури особистісного функціонування та професійного становлення фахівця судової експертизи, його життєвій успішності, соціально-професійній реалізації тощо. Дані міркування й обумовлюють актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є теоретико-методологічний та емпіричний аналіз основних структурно-функціональних психологічних характеристик особистісно-професійного функціонування судового експерта, концептуалізованих на основі теорії самодетермінації професійної діяльності суб'єкта. Реалізація мети дослідження передбачає аналіз науково-методологічних передумов окресленої проблематики, збір та обробку емпіричного матеріалу дослідження, його математико-статистичну обробку ((кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура кореляційного аналізу за Пірсоном та структурограмний аналіз) та науково-психологічну інтерпретацію виявлених феноменів тощо.

Для реалізації психолого-діагностичної мети використано наступні загальновідомі та визнані методики: діагностики смисложиттєвої орієнтації (СЖО), діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК), діагностики готовності до ризику (RSK Шуберта), діагностики професійної самосвідомості фахівця за допомогою вільного самоопику (М. Кун, Т. Макпартленд).

Експериментальною базою дослідження стало Донецьке регіональне відділення (у м. Полтава) Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. Професора М. С. Бокаріуса». До складу емпіричної виборки увійшли судові експерти – представники різних спеціальностей судової експертизи, з різним досвідом професійної активності, кількістю 30 осіб та віком від 27 до 50 років.

Виклад основного матеріалу. В. В. Контирова, в процесі розгляду адміністративно-правового статусу судово-експертних установ України, пропонує розуміти їх як суб'єктів адміністративно-правової взаємодії на основі сукупності повноважень, завдань, функцій, прав та обов'язків, професійної відповідальності, що відображають специфічне юридичне становище судово-експертних установ України, їх функції та роль у процесі взаємодії у ході забезпечення ефективної судово-експертної діяльності [3].

А. В. Остропілець концептуалізує судово-експертну діяльність у якості регламентованої законодавством діяльності судово-експертних установ і професійних судових експертів, як цілісну систему процесуальних та організаційних дій, пов'язаних із проведенням судово-експертних досліджень, змістом якої є спеціально організований та законодавчо унормований процес організації і проведення незалежної, кваліфікованої та об'єктивної судової експертизи, а також кадрове, науково-методичне та інформаційне забезпечення діяльності співробітників – професійних судових експертів [4].

С. Г. Гаспарян підкреслює, що кваліфікаційні та особистісні вимоги до судових експертів, крім власне норм та передумов судово-експертної та науково-експертної діяльності, охоплюють особисті якості та здібності судового експерта: логічне мислення, спостережливість, увага, відповідальність, емоційна стійкість; знання професійної етики судового експерта; дотримання присяги судового експерта [1].

Г. О. Стрілець схильна розуміти професійну діяльність судового експерта як врегульовану законодавством професійну діяльність у складі

судово-експертних установ, що спрямована на організацію та реалізацію незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного експертного дослідження з використанням сучасних досягнень науки і техніки. При цьому, психологічні особливості діяльності судових експертів (суспільно-психологічна атмосфера; негативний емоційний вплив об'єктів дослідження; співвідношення особистісно-професійної індивідуальності та колегіальності професійної спільноти) детерміновані передусім її дослідницьким, правовим, конструктивним та верифікованим характером [5].

При побудові психологічної моделі судового експерта, В. М. Джавадов включає до її складу соціальні якості, які зумовлені спрямованістю особистості експерта (моральні якості, установка на професійну діяльність, висока суспільну мотивація, потреба у праці і задоволення цієї потреби, можливість зреалізуватися, потреба виконувати роботу великої суспільної значущості, бажання сприяти реалізації справедливості, наявність розвиненого почуття особистої відповідальності, правосвідомість, ціннісні орієнтації) та характеристики професійного функціонування, складовими якого є організаційний, конструктивний та комунікативний компоненти, пізнавальний, творчий та оціночний компоненти, засвідчувальний та виховний компоненти тощо [2].

Зазначимо, що під особистісно-професійним функціонуванням судового експерта ми намагаємося розуміти індивідуально детермінований та суспільно обумовлений, частково формально регламентований, усвідомлюваний та вмотивований, багаторівневий та структурований процес професійного та соціального зростання, основним результатом якого виступає особистісна ідентичність та висока професійна успішність, формування належного підґрунтя професійної самореалізації та особистісної самоактуалізації фахівця в галузі судової експертизи. З огляду на дану узагальнену та систематизовану дефініцію, в якості структурних компонент особистісно-професійного становлення судового експерта, ми прагнемо розглядати результати оцінки та самооцінки людиною рівня власного особистісного добробуту, динаміки цілеутворення, досягнень у професійній діяльності, рівня вмотивованості професійних компетенцій, самомоніторингу, самоконтролю у процесі функціонування суб'єкта судово-експертної діяльності.

В подальшому, за допомогою процедури кореляційного аналізу розраховувалися значення коефіцієнтів інтеркореляції між усіма вимірюваними

характеристиками, що конституюють особистісно-професійне функціонування судового експерта.

Існують різні способи аналізу матриць і корелограм. Головними із них є визначення міри когерентності (інтегрованості) корелограм, визначення міри організованості корелограм індивідуальних якостей, аналіз функціональної ролі кожної якості в їх загальній структурі, визначення міри гомогенності-гетерогенності структур, метод χ^2 для визначення ступеня різно-рідності матриць інтеркореляції та ін. Найбільш інформативним методом, що змістовно розкриває отримані емпіричні дані, є структурографічний аналіз, який дозволяє виявити базові елементи, що детермінують побудову структури особистості та їх взаємозв'язки, а також наочно представити специфіку кореляційних взаємозв'язків між різними елементами структури суб'єктності.

Тому для обґрунтування положення про те, що особистісно-професійне функціонування судового експерта визначається не лише рівнем розвитку окремих особистісних якостей, але і їх структурною організацією проводився аналіз матриць інтеркореляцій тестових показників для групи судових експертів різних експертних спеціальностей. Отримані дані представлялися у вигляді матриць інтеркореляцій, а також у формі структурограм особистісно-професійних чинників, що значимо корелюють між собою (корелограм). Подальший аналіз особливостей особистісно-професійне функціонування судового експерта різних напрямків судової експертизи навчання після експерименту проводився на основі методу обчислення організованості структур корелограм.

Розраховувалися наступні індекси: індекс когерентності структур індивідуальних якостей (ІКС) – функція числа позитивних значимих зв'язків в структурі і міри їх значущості, індекс дивергентності (ІДС) – функція числа і значущості негативних зв'язків в структурі, індекс загальної організованості (ІОС) – функція загальної кількості зв'язків і їх значущості. При цьому, зв'язкам значимим при $p \leq 0,001$ ($0,44 < r < 1,00$) приписується вагові коефіцієнти 4 бали, зв'язкам значимим при $p \leq 0,01$ ($0,35 < r < 0,43$) приписується вагові коефіцієнти 3 бали, зв'язкам значимим при $p \leq 0,05$ ($0,27 < r < 0,34$) приписується ваговий коефіцієнт 2 бали і зв'язкам значимим при $p \leq 0,1$ ($0,23 < r < 0,26$) приписувався ваговий коефіцієнт в 1 бал.

Особистісний чинник, що набирає більше число ваги, визначається як базовий чинник системи психологічної детермінації особистісно-професійного функціонування судового експерта.

Таблиця 1

Структурна вага основних структурно-функціональних компонентів особистісно-професійного функціонування судового експерта

№ п/п	Показники суб'єктності	Σ (+)	Σ (-)	Σ
1.	Мета в житті	19	4	23
2.	Емоційна насиченість життя	21	4	25
3.	Результат	17	3	20
4.	Локус контролю «Я»	21	6	27
5.	Локус контролю «Життя»	16	4	20
6.	Загальний ОЖ	46	3	49
7.	Загальна інтернальність	36	7	43
8.	Інтернальність в області досягнень	7	21	28
9.	Інтернальність в області невдач	10	5	15
10.	Інтернальність в області сімейних відносин	2	10	12
11.	Інтернальність в області професійної діяльності	45	7	52
12.	Інтернальність відносно здоров'я та хвороб	3	16	19
13.	Готовність до ризику	2	2	4
14.	Особливості інформаційного пошуку	10	1	11
15.	Особливості інформаційного тезаурусу	12	15	27
16.	Особливості контролю та оцінювання	36	4	40
17.	Здібності до прогнозування та цілеутворення	37	12	49
18.	Особливості прийняття рішень	28	10	38
19.	Особливості комунікації	41	5	46
20.	Особливості самоконтролю і самооцінювання	47	7	54
21.	Особливості самоорганізації	40	3	13
22.	Організаторські здібності	6	32	38
23.	Особливості виконавської діяльності	8	15	23
24.	Надійність, стабільність	40	4	44
25.	Цілі	14	20	34
26.	Загальна довжина словника	48	0	48

Перевищення числа ваги негативного зв'язку над позитивним у базовій характеристиці визначає її як антибазову. Базові чинники з більшою кількістю значущих зв'язків і з наявністю високої сумарної оцінки ваги повинні розглядатися як суттєві фактори особистісно-професійне функціонування судового експерта. Базові характеристики системи психологічної детермінації особистісно-професійного функціонування судового експерта своїми позитивними взаємовідношеннями посилюють процес і результат. Що стосується антибазових якостей, то вони дестабілізують систему особистісно-професійне функціонування судового експерта.

Аналіз структурограм особистісно-професійного функціонування судового експерта і даних, що представлені в Таблиці 1 (де Σ (+) – сума ваги позитивних інтеркореляцій у системі показників особистісно-професійного функціонування судового експерта; Σ (-) – сума ваги негативних інтеркореляцій у системі показників особистісно-професійне функціонування судового експерта; Σ – сума ваги позитивних і негативних інтеркореляцій у системі показників особистісно-професійне функціонування судового експерта), дозволяє зробити наступні висновки.

Матриця інтеркореляції мотиваційних та особистісних показників, на основі якої побудована структурограма, демонструє статистично достовірну різномірність за критерієм χ^2 -квадрат ($\chi^2_{\text{емп.}} = 113,73 > \chi^2_{\text{теор.}} = 56,91$; $p < 0,001$), що свідчить про якісну гетерогенність показників. Звідси витікає, що зміна рівня особистісно-професійного функціонування судового експерта в значній мірі обумовлюється власне системними ефектами та механізмами інтеграції/диференціації показників особистісно-професійне функціонування (а не лише рівнем розвитку окремих показників, хоча і це має місце). Даний результат вказує на достатньо важливий механізм особистісно-професійне функціонування судового експерта: зростання рівня особистісно-професійне функціонування може мати характер не лише кількісних змін; навпаки, в основі цього лежить якісне переструктурування сукупності основних показників особистісно-професійне функціонування судового експерта.

Як можна бачити з даних, що представлені Таблиці 1, базовими характеристиками, що вносять найбільший вклад в особистісно-професійне функціонування судового експерта є: загальна довжина словника (позитивна вага = 48), особливості самоконтролю і самооцінювання (47), загальна осмисленість життя (46), інтернальність в області про-

фесійної діяльності (45). Антибазовими, що диференціюють структуру особистісно-професійного функціонування судового експерта, виступають наступні показники: організаторські здібності (32), інтернальність в області досягнень (21), цілі (20), інтернальність відносно здоров'я та хвороб (16), особливості інформаційного тезаурусу (15).

За результатами факторного аналізу структури особистісно-професійного функціонування

судового експерта спостерігаємо наявність п'яти-факторної структури особистісно-професійного функціонування. Основним є перший фактор (СЖО-РСК-професійна самосвідомість) що включає компоненти: «Загальна ОЖ»; «Загальна інтернальність»; «Інтернальність в області професійної діяльності»; «Особливості контролю і оцінки»; «Здібність до цілеутворення та прогнозування»; «Особливості прийняття рішень»; «Особливості комунікації»; «Особливості самоконтролю і самооцінки»; «Надійність, стабільність»; «Довжина словника». Другий фактор (СЖО) включає компоненти «Мета в житті»; «Емоційна насиченість життя»; «Результат»; «Локус контролю-Я»; «Локус контролю-Життя».

Третій фактор (РСК-ризик-інформаційний тезаурус) включає показники «Інтернальність в області сімейних відносин»; «Інтернальність відносно здоров'я і хвороб»; «Готовність до ризику»; «Особливості інформаційного тезаурусу». Четвертий фактор (мета-організаторські здібності-особливості самоорганізації) своєю назвою описує усі змінні, що містяться у ньому. П'ятий фактор складається з єдиної змінної – «Інтернальність в області досягнень» і є одноіменним. Факторна структура особистісно-професійне функціонування судового експерта складається з 26 змінних, спостерігається чітке домінування першого фактору (СЖО-РСК-професійна самосвідомість), що містить змінні з усіх виділених сфер суб'єктності. Тобто, можемо констатувати, що особистісно-професійне функціонування судо-

вого експерта являє собою доволі розвинене, багатогранне та складне утворення (здіяна більша кількість компонент, що належать до різних сфер психіки людини) із домінування першого фактору (СЖО-РСК-професійна самосвідомість) із одночасним зменшенням значення інших факторів.

Висновок. Отже, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що: 1) особистісно-професійне функціонування судового експерта розуміється як індивідуально детермінований та суспільно обумовлений, частково формально регламентований, усвідомлюваний та вмотивований, багаторівневий та структурований процес професійного та соціального зростання, основним результатом якого виступає особистісна ідентичність та висока професійна успішність, формування належного підґрунтя професійної самореалізації та особистісної самоактуалізації фахівця в галузі судової експертизи; 2) достатньо важливим механізмом особистісно-професійного функціонування судового експерта є зростання рівня його вираженості не лише на кількісному рівні, але й на рівні якісного переструктурування сукупності основних показників особистісно-професійне функціонування судового експерта; 3) особистісно-професійне функціонування судового експерта являє собою доволі розвинене, багатогранне та складне психологічне утворення (здіяна значна кількість компонент, що належать до різних сфер психіки людини) із домінування факторів смисложиттєвих орієнтацій, суб'єктивного контролю та професійної самосвідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гаспарян С. Г. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2019. 20 с.
2. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09. К., 2000. 30 с.
3. Контимирова В. В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії між судово-експертними установами України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2020. 20 с.
4. Остропілець А. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності судово-експертних установ України: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків. 187 с.
5. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2009. 19 с.